

razvoja i individualnih odnosa s naglaskom na proces osobnog osnaživanja, dok njezin odnos prema patrijarhalnim strukturama oscilira između otpora i prilagodbe – što se, primjerice, očituje i u odluci da zbog učiteljskog poziva i skrbi za obitelj, te da ispuni očekivanja i zasluži poštovanje majke, odustane od prve ljubavi, a kasnije prihvati brak koji je, usprkos društvenoj prihvatljivosti, obilježen dubokim nerazumijevanjem za njezine književne i intelektualne ambicije, što ujedno upravo dodatno naglašava značaj njezinog profesionalnog i književnog djelovanja kao sredstva emancipacije, u kojem spaja etičke principe i društveni angažman.

Recentni porast znanstvenog i javnog interesa za opus Jelice Belović-Bernadzikowske, koji se očituje u znanstvenim publikacijama, stručnim skupovima i dokumentarnim filmovima, potvrđuje aktualnost njezinih memoara kao višeslojnog povijesnog izvora. Prateći autoričin put od učiteljice do književnice, *Memoari* nadilaze okvire osobne povijesti te pružaju uvid u društvenu i profesionalnu dinamiku srednjoeuropskog prostora na prijelazu stoljeća. Posebno je dragocjeno njezino dokumentiranje položaja žena u prosvjeti, gdje na temelju osobnog iskustva razotkriva profesionalnu diskriminaciju i korupcijsko-klijentističke mreže, kao i svjedočanstva o susretima s istaknutim predstavnicima hrvatskog učiteljstva, književnosti, novinarske te inih kulturnih djelatnosti, koja njezino djelovanje smještaju u širi južnoslavenski kontekst. Kritičko izdanje ovih memoara postavlja i metodološke standarde u obradi osobnih dokumenata, vješto povezujući intimnu perspektivu s makro-historijskim okvirom. Time tekst postaje izvor za interdisciplinarna istraživanja, posebice u području povijesti obrazovanja i rodni studija. Ujedno, autoričino životno načelo da je „najbolji učitelj života sam život“ te da zapisano iskustvo može „mnoge da pobudi na nauku“ u njezinim se memoarima ostvaruje kao dvojako svjedočanstvo dokumentacije društvenih struktura te primjerom intelektualne emancipacije, ostvarene kritičkim promišljanjem osobnog iskustva u društvu opterećenom rodnim i institucionalnim barijerama. Njezina maksima „U borbi je život, u radu je spas“ tako nadilazi individualnu razinu, čineći *Memoare* interpretativnom prizmom društveno-povijesnih procesa na hrvatsko-bosansko-srijemskom prostoru s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Veronika Novoselac

Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 8. i 9. studenoga 2018., ur. Dalibor Čepulo, Damir Karbić, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2024, 476 str.

Godine 2018. obilježavalo se 150 godina od sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, dokumenta, odnosno zakonskog članka „o nagodbi, koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija, sklopiše za izravnanje postojavih između njih državnopravnih pitanjah.“¹ Donošenjem ovog dokumenta nastupila je nova faza u odnosima s Ugarskom koja je definirala položaj, mogućnosti, ali i brojna ograničenja – sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Zbornik *Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost* pisani je rezultat znanstvenog skupa organiziranoga upravo povodom navedene obljetnice. Organizatori skupa bili su Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Naziv znanstvenog skupa bio je *Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost*,

1 Citirano prema tekstu Nagodbe otisnutom u ovom zborniku radova na str. 433.

a održao se 8. i 9. studenoga 2018. godine. Urednici zbornika, prof. dr. sc. Dalibor Čepulo, nedavno umirovljeni redoviti profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, i dr. sc. Damir Karbić, upravitelj Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, napominju kako je obljetnica bila tek dobar povod za reviziju dotadašnjih istraživanja Nagodbe, ali i obnavljanje interesa, ponajprije povjesničara, a napose pravnih povjesničara i pravnika, za temom za koju se, ističu, neopravdano smanjio interes zbog pretpostavke o njezinoj istraženosti. Ova, kako uočavaju urednici, pogrešna pretpostavka rezultirala je zadržavanjem interpretacije i zaključaka o karakteru Nagodbe još od devetnaestostoljetnih rezultata. Mijenjale su se uglavnom pozicije iz kojih se gledalo na Nagodbu – od pravnih i ustavnih pitanja do pitanja državnosti i utjecaja Nagodbe na različite sfere hrvatske povijesti (ili bolje – društva) od 1868. godine. Navedeno polazište osnovna je pretpostavka cijelog zbornika koji nastoji dati i nove interpretacije toga ključnog dokumenta druge polovine 19. stoljeća te vidjeti kako je on oblikovao tadašnju realnost, ali ga i suočiti s onodobnim reakcijama.

Zbornik radova podijeljen je u šest tematskih cjelina koje imaju ukupno 17 tekstova. Na kraju zbornika kao prilog nalazi se izdanje Hrvatsko-ugarske nagodbe s komentarima koje je priredio još Ivan Bojnić 1907. godine. Za ovo izdanje prijepis su priredili studenti Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Andrija Brajko i Jurica Skuliber (431-454). Autori radova predstavljeni su također na samom kraju zbornika kratkom bilješkom na hrvatskom i engleskom jeziku (455-465), a za zbornik je pripremljeno i kazalo imena (467-476). Tematske cjeline, odnosno poglavlja su: *Hrvatsko-ugarska nagodba: temeljna pitanja*, *Hrvatsko-ugarska nagodba: norma i njezini dosezi*, *Hrvatsko-ugarska nagodba u hrvatskoj politici nagodbenog razdoblja*, *Institucije Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju*, *Hrvatsko-ugarska nagodba i hrvatske zemlje i Autonomije i „nagodbe“ u Austro-Ugarskoj i Europi / Autonomies and „Compromises“ in Austria-Hungary and Europe*. Iako modificirana, poglavlja prate nazive sesija samog znanstvenog skupa. Također, većina izlagača sa znanstvenog skupa prisutna je svojim tekstovima i u samom zborniku radova.

Premisu zborniku radova dao je tekst Dalibora Čepula *Hrvatsko-ugarska nagodba: izazovi interpretacije i izgradnja hrvatske nacije i države* (3-46), koji otvara raspravu o karakteru Nagodbe kao pravnog dokumenta, jer zaključuje kako su dosadašnja shvaćanja Hrvatsko-ugarske nagodbe ostala u okvirima prvih devetnaestostoljetnih tumačenja, a što je polazište i uredničkog predgovora. Iako je Nagodba omogućila i otvorila brojne modernizacijske procese i promjene, jedan od najzanimljivijih i najintrigantnijih zaključaka do kojeg Čepulo dolazi je onaj o predmodernom karakteru Nagodbe. Dok sklapanje Austro-ugarske nagodbe govori o predmodernom postupku, jer je sklopljena između vladara i Ugarskog sabora, na prvi pogled djeluje da je Hrvatsko-ugarska nagodba moderni tip odnosa jer su dokument donijela dva sabora, odnosno predstavništva dvaju jednakopravnih političkih naroda. No, Čepulo podsjeća na činjenicu sklapanja Austro-ugarske nagodbe kao prvog čina između vladara i Ugarskog sabora, što ovu Nagodbu stavlja u primarni položaj. Nakon toga i tek na vladarev poziv Hrvatsko-slavonskom saboru 1867. na sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe na temelju Pragmatičke sankcije, slijedi čin donošenja Nagodbe između dvaju predstavničkih tijela. Na kraju, podrazumijeva se da Hrvatsko-ugarska nagodba funkcionira unutar Austro-ugarske. Stoga zaključuje kako pojam političkog naroda ima svoje značenje u predmodernom kontekstu staleških odnosa, a ne moderne ideje naroda kao konstitutivnog elementa nacije-države i naglašava kako je to i činjenica na koju su upozoravali mađarski autori 19. stoljeća. Ipak, Čepulo ne upada u spomenutu zamku i upozorava kako ne treba zanemariti elemente moderne regulative u dokumentu Nagodbe, prvenstveno to da se u Nagodbi vide utjecaji modernih ustava. Zaključno, karakter Hrvatsko-ugarske nagodbe

bio je hibridan, što je, može se reći, i karakteristika same Austro-Ugarske. Takav karakter nagodbe kao dokumenta nužno je vodio u neslaganja, različita tumačenja, ali i nerješiva pitanja što hrvatske, a što mađarske strane tijekom njezine stvarnosti. Čepulova analiza dodatno progovara o položaju i shvaćanju položaja Trojedne Kraljevine, odnosno preciznije Hrvatske i Slavonije koje su se nalazile u – kako piše – međustanju, tj. nije ih se do kraja moglo definirati kao pokrajine, ali ni kao države. Upravo su pitanja statusa i sklopiteља Nagodbe ključna u definiranju procesa stvaranja političke nacije u hrvatskim zemljama, kao i prava na državnost.

Tekst Damira Karbića *Kompleksnost odnosa između Hrvatske i Ugarske od srednjeg vijeka do nagodbenog razdoblja. Neka razmišljanja o njihovom razvoju i utjecaju na politiku 19. stoljeća* (47–69) daje dugo trajanje odnosa hrvatske i mađarske državnosti i njezino zrcaljenje u 19. stoljeću, koje se nužno moralo osvrtni na navedenu problematiku u definiranju svoje državnopravne realnosti i realnosti nacionalnih pokreta. Posebnu ulogu u definiranju navedene problematike u 19. stoljeću imala je i povijesna znanost koja je prolazila svoj proces „poznanstvenjenja“, ali i društvene uloge, pri čemu su teme iz srednjega vijeka bile u fokusu. Karbić napominje kako rasprave o državnosti i karakteru hrvatsko-mađarskih odnosa nisu bile samo u politici, već i u tadašnjoj historiografiji, koja je izašla iz svoje romantičarske narativne faze i ušla u pozitivističko utvrđivanje činjenica i historicizam. On zaključuje kako povijesna argumentacija nije imala veću ulogu pri sklapanju Nagodbe 1868. godine, no ne treba zanemariti da su shvaćanja i hrvatskih i mađarskih političara već dugo oblikovana argumentima i shvaćanjem srednjovjekovne državnosti i jednih i drugih, kao i dosežima tadašnjih historiografija. Stoga su ovakve rasprave već bile neka vrsta nultog polazišta.

Razumijevanje problematike Hrvatsko-ugarske nagodbe nije potpuno bez poznavanja rasprava koje su se vodile od njezinog potpisivanja u mađarskoj historiografiji. Navedeni pregled prikazan je u radu Dinka Šokčevića *Hrvatsko-ugarska nagodba u mađarskoj historiografiji* (71–90). Autor analizom teme u mađarskoj historiografiji zaključuje kako je do objektivnijeg prikaza odnosa nakon Nagodbe došlo tek u drugoj polovici 20. stoljeća, u čemu su s mađarske strane vodeću ulogu imali povjesničari Lászlo Katus i Imre Ress. Katus je naučio hrvatski jezik, a doktorirao je 1960. na temi *Povijest hrvatskog pitanja u doba kapitalizma*. Uspio je dobiti dopuštenje za boravak u Parizu početkom 1960-ih, gdje je upoznao Fernanda Braudela i krug povjesničara oko časopisa *Annales*, što je utjecalo na njegovo bavljenje društvenim i gospodarskim temama. Od hrvatskih povjesničara ponajviše je održavao kontakte s Igorom Karamanom. Pisao je o Deákovoj ulozi, razdoblju pregovora 1866., „protumađarskim demonstracijama“ 1883. godine, o gospodarskom razvoju Banske Hrvatske. Imre Ress od samih početaka pokazivao je interes za teme iz hrvatske povijesti, i općenito južnoslavenske problematike u 19. stoljeću. I njega je ponajviše interesiralo vrijeme pregovora o Nagodbi 1866., posebice financijski aspekt, a kasnije i pitanje pravne regulacije u nagodbenom sustavu, odnosno način odlučivanja i provođenja sustava gdje su ga posebno zanimali tzv. neformalni čimbenici. Predstavivši ova dva ključna mađarska povjesničara, Šokčević je podcrtao važnost razumijevanja međusobnih politika i komparativnih istraživanja, koja vode prema razumijevanju hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću.

Svakako je zanimljiva analiza Ivana Kosnice o definiranju simbola hrvatskog identiteta (zastava i grb) u Nagodbi u radu *Hrvatsko-ugarska nagodba i simboli hrvatskog identiteta* (93–117). Iako su temelji postavljeni mnogo prije Nagodbe, ona je dala pravo na jasno korištenje zastave i grba Trojedne Kraljevine, preko čega je definiran i poseban identitet Hrvatske i Slavonije. Kosnica daje primjere uporabe ovih simbola i njihovo redovito korištenje kao znak sustavnog jačanja hrvatskog simboličkog identiteta. Posebno je to bilo vidljivo za vrijeme bana Mažuranića,

koji je inzistirao na grbu i zastavi Trojedne Kraljevine nauštrb pojedinačnih simbola Hrvatske ili Slavonije. S druge strane, za vrijeme bana Khuen-Héderváryja, zaključuje Kosnica, vidljiva je pluralnost u korištenju simbola, jer se češće dopušta uporaba i mađarske i srpske zastave – što je znalo dovoditi do sukoba. No, svaka uredba ili naredba o korištenju grba i zastave nakon 1868. bila je definirana upravo u odnosu na Nagodbu. Kosnica ipak upozorava da je tekst Nagodbe po ovom pitanju nedovoljno precizan i da upravo zato otvara mogućnosti u različitom tumačenju vidljive kod Mažuranića, Khuena ili i 1914. kod Skerleca. Naime, Mažuranić i Skerlec ekskluzivnost zastave i grba Trojedne Kraljevine moraju podcrtavati posebnim uredbama i naredbama, a Khuen dopušta i druge simbole baš zbog toga što ih Nagodba ne zabranjuje. Ovo je dodatno, napominje Kosnica, potencirano razlikom u hrvatskom i mađarskom tekstu Nagodbe. U članku 61. u hrvatskom tekstu piše da se boje i grbovi *imaju* upotrebljavati, a u mađarskom da se *moгу* upotrebljavati u autonomnim poslovima unutar granica kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Ladislav (László) Heka s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Segedinu u radu *Djelovanje hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra u središnjoj vladi za vrijeme bana Ivana Mažuranića* (119-142) dao je prikaz institucije hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice, koji je bio imenovan član Središnje vlade te je kao takav odgovarao Zajedničkom saboru u Budimpešti. Institucija tzv. hrvatskog ministra uvedena je, jasno, Nagodbom 1868. godine. Njegova uloga bila je zastupati interese Trojedne Kraljevine u Beču i Budimpešti i biti veza između vladara i hrvatske Zemaljske vlade. Heka zaključuje kako se vrlo često ispostavilo da je ta funkcija (osoba) bila sredstvo pritiska Središnje vlade na bana, Hrvatski sabor i Zemaljsku vladu, jer je ban instituciji hrvatskog ministra kao i Središnjoj vladi podnosio autonomne akte prije nego što su išli vladaru na potvrđivanje, predsankcije i sankcije. Heka ovaj odnos proučava na temelju zapisnika Ministarskog vijeća za vrijeme bana Mažuranića. Problem je ponajviše proizlazio iz činjenice da djelokrug ovlasti ove institucije nije bio jasno definiran u Nagodbi.

Nadolazeće tematske cjeline i tekstovi promatraju Nagodbu kroz niz studija slučaja, proučavajući i testirajući njezine domete, primjenu, ali i stavove pojedinaca. Stjepan Matković u radu *Financijski aspekti hrvatsko-ugarske nagodbe i politička djelatnost Josipa Franka: javne financije kao politički instrument borbe* (145-165) proučava političku borbu Josipa Franka u isticanju problema oko financijskog dijela Nagodbe jer je smatrao da je to glavna prepreka ravnopravnom položaju Trojedne Kraljevine. Autor uzbudljivo predstavlja Frankovu argumentaciju financijske podređenosti, njegov angažman koji je sežao znatno dalje od saborskih govora (tiskanje brošura i knjižica, kontaktiranje stručnjaka u Beču, rasprave, itd.). S jedne strane, Matković piše o još jednom problemu Nagodbe iz hrvatske perspektive, a s druge prezentira modernog političara i doprinosi istraživanju teme političke kulture 19. stoljeća. Na to se nadovezuje i tekst Branka Ostajmera *Josip Pliverić kao zastupnik u Hrvatskom saboru (1893. – 1906.) i njegovi pogledi na Hrvatsko-ugarsku nagodbu* (167-192). Za razliku od Franka, Pliverić je, kao profesor na zagrebačkom Pravnom fakultetu, bio od 1893. član Narodne stranke pa djeluje iz pozicije vladajućih, što mu oporba nikada nije oprostila. Ostajmer zanimljivo iznosi Pliverićeve stavove. Opisuje odnos drugih istaknutih političara prema njemu, uglavnom onih u oporbi, te pokušava protumačiti razloge njegova djelovanja. Oni bi se mogli svesti na zaključak kakav je Pliverić imao i prema Nagodbi – unatoč manama, ona mnogo toga omogućuje te iz pozicije može braniti hrvatska politička i nacionalna prava. Tihana Luetić kroz tekst *Hrvatsko-ugarska nagodba u kritici studenata Kraljevskog sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu* (193-216) promatra odnos studentskog tijela prema Nagodbi, govoreći o različitim pozicijama pojedinaca koje su ovisile o političkim pripadnostima. U tom smislu detektira financijski dio Nagodbe kao najkritiziraniji.

Luetić osim toga zanimljivo prati studente kao poligon širenja različitih političkih ideja upravo u odnosu na Nagodbu, što ih je trebalo pridobiti na određenu političku poziciju ne prikazujući ih kao monolitno tijelo, već kao potencijal za političko tijelo u oblikovanju.

U široko shvaćenom terminu nagodbenog razdoblja kao konteksta, odnosno stvarnosti, prezentirane su tri studije slučaja. U njima je nagodbeni okvir kao modernizacijski faktor, nekad vidljiviji i poticajni, kao u tekstu Mirele Krešić *Trgovačko pravo Kraljevine Hrvatske i Slavonije (1868. – 1918.): jedan zakon, dvije primjene – pretpostavke i prepreke gospodarskog razvoja* (263–291). Autorica apostrofirala kako je novi zakonodavni okvir bio poticaj za gospodarski razvoj – i autonomni i zajednički – jer je osigurao promjene u vlasničkim i zemljišnim odnosima, liberalizaciju trgovine i obrta, kao i promjene u sustavu oporezivanja, za što je bio ključan Trgovački zakon. Daljnja modernizacija očitovala se u modernizaciji organizacije vlasti, prilikom odvajanja uprave i sudstva po uzoru na praksu u europskim zemljama. Iz toga je 1876. proizašao Zakon o upravi samostalnih zemaljskih kazniona koje su predane pod upravu pravosudnog odjela Zemaljske vlade, što je studija slučaja Dunje Milotić pod naslovom *Reforma kaznionica u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju* (219–241). Tekst Višnje Lachner *Pravni položaj i ustroj grada Osijeka u nagodbenom razdoblju* (243–262) govori o reformama lokalne samouprave na području kraljevina Hrvatske i Slavonije od 1881., s posebnim osvrtom na grad Osijek. Pritom Osijek, kao i Zagreb, zadržava dvojnost svog položaja – ističe se ranijim pravima i povlasticama u moderniziranoj upravi.

Činjenicu da Hrvatsko-ugarska nagodba nije mogla uključiti cjelokupni teritorij Trojedne Kraljevine, sagledavaju tekstovi Josipa Vrandečića i Marije Jelavić *Odjeci Hrvatsko-ugarske nagodbe u Dalmaciji* (295–316) i Željka Holjevca *Vojna krajina u hrvatsko-mađarskim odnosima tijekom 1860-ih i početkom 1870-ih godina* (317–341). Vrandečić i Jelavić istražuju stavove autonomaša i dalmatinskih narodnjaka. Autonomaši, jasno, zaključuju kako je riječ o translatantnom problemu i dogovoru te ju smatraju pobjedom budući da su i na ovaj način bili odvojeni od Hrvatske i Slavonije. S druge strane, narodnjaci vide nadu u čl. 65. i 66. koji jamče jedinstvo Trojedne Kraljevine i tako otvaraju mogućnost nacionalne integracije. *Narodni list* je u tri broja objavio tekst Nagodbe, a na kraju su dali i svoju analizu dokumenta, smatrajući kako su Hrvati bili u neravnopravnom položaju u pregovorima s Mađarima, ali da je ipak riječ o jedinstvenom položaju unutar Austro-Ugarske. Na kraju, Vrandečić i Jelavić iznose zaključak dalmatinskih narodnjaka prema kojem su se oni ipak osjećali napušteno od elita Banske Hrvatske i njihovih nastojanja o ujedinjenju. Autori uz navedenu problematiku dalmatinskog pitanja u kontekstu donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe iznose i pregled mađarskih tiskovina o dalmatinskom pitanju. Tekst Željka Holjevca izvadak je iz njegove knjige *Nejednaki partneri. Hrvatsko-mađarski odnosi 1860. – 1873.* (Zagreb: Plejada; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2024.), a u ovom zborniku radova dobro upotpunjuje navedenu cjelinu. Holjevac daje precizan pregled statusa Vojne Krajine i rasprava o njezinom položaju koja je i nakon obje nagodbe ostala pod upravom Ministarstva rata u Beču te procesa koji je doveo do razvojačenja Vojne Krajine i njezinog postupnog priključenja u Trojednu Kraljevinu.

Posljednja četiri rada u cjelini *Autonomije i „nagodbe“ u Austro-Ugarskoj i Europi / Autonomies and „Compromises“ in Austria-Hungary and Europe* napisana su na engleskom jeziku, a autori su međunarodni stručnjaci. Arnold Suppan, neosporni austrijski autoritet u proučavanju povijesti Habsburške Monarhije, s posebnim osvrtom na hrvatske teme u svome radu *The Austro-Hungarian Compromise of 1867 as the new framework of the Habsburg Monarchy* (345–361) daje austrougarski nagodbeni kontekst u kojem je mogla nastati i funkcionirati i Hrvatsko-ugar-

ska nagodba. Imperativ koji su urednici postavili u traženju što šireg konteksta po mogućnosti komparativnim metodama, jasno je vidljiv u ovoj pomno osmišljenoj cjelini. Tako nakon Suppanovog uvodnog teksta Christoph Schmetterer u radu *The Galician Compromise of 1914 in the context of compromises in The Austro-Hungarian Monarchy* (363-378) analizira galicijsku nagodbu iz 1914. kao dio „druge generacije“ nagodbi u Austro-Ugarskoj (nagodbe u Moravskoj, Bukovini i Galiciji) o kojima je rijetko do sada bila riječ u hrvatskoj historiografiji. No, zbog ratne situacije, oni ostaju bez mogućnosti potpune izvedbe, odnosno njihovog testiranja u mirnodopskim uvjetima. Imre Képesy u radu *Croats and Slovaks at the crossroads: similarities and differences in the wake of The Croatian-Hungarian Compromise* (379-401) donosi zanimljiv prikaz recepcije Hrvatsko-ugarske nagodbe u kontekstu političke kulture Slovačka. Képesy je pritom iznenađen rezultatima istraživanja, jer je očekivao veći odjek i dublju analizu s obzirom na položaj Slovačka u Ugarskoj. Rezultati su takvi međutim čak i kod političke opcije koja je zagovarala slovačku autonomiju. No, jedino je opozicijski tisak dublje pokrivao temu Nagodbe, iako ne s prevelikim oduševljenjem. S druge strane, Nova slovačka škola vidjela je u Nagodbi pogrešnu slovačku politiku savezništva s Bečom, propagirajući ideju kako je potrebno baš u Pešti tražiti saveznike zbog čega su bili sve udaljeniji od ideje slovačke autonomije, zadržavajući se na ravnopravnosti naroda i očuvanju teritorijalnog integriteta. U tom su okviru naciju shvaćali kao kulturnu, a ne političku zajednicu. Izlazak iz pitanja autonomija u Habsburškoj Monarhiji i mogućnost usporedbe s drugim multietničkim imperijima 19. stoljeća nudi rad Jukke Kekkone-*na From territory to an autonomous state: the Finnish position in the Russian Empire 1809-1917* (403-430). Usporedbu s Hrvatsko-ugarskom nagodbom napravio je Dalibor Čepulo u svom tekstu u ovom zborniku, dodavši finskom i islandski slučaj.

Zaključno, zbornik radova *Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost* urednika Dalibora Čepula i Damira Karbića proizašao iz znanstvenog skupa povodom 150 godina od Hrvatsko-ugarske nagodbe probudio je i osuvremenio raspravu o jednom od ključnih dokumenata hrvatske povijesti druge polovice 19. stoljeća i pokazao put kako pristupiti temama koje su naočigled „odrađene“ ili istražene. Tome je uvelike pomogla i jasna urednička vizija koja je oblikovala sadržaj zbornika radova kako bi rasprava bila koncentrirana, a ključna istraživačka pitanja jasno postavljena. Vjerojatno najintrigantniji zaključak je onaj o karakteru Nagodbe, kao pravnog dokumenta, odnosno o njegovoj dvojnosti koja ukazuje na ambivalentnost predmodernog i modernog karaktera. To ne umanjuje zaključke hrvatske historiografije kako je Nagodba predstavljala određeni modernizacijski okvir, ali svakako daje određenu slojevitost. Slojevitost i odnos predmodernog i modernog nas zapravo ne trebaju iznenaditi, jer su sjajan uvid u karakter Dvojne Monarhije do samoga njezinog kraja.

Nikolina Šimetin Šegvić

Nikola Baković, *Brotherhood on the Move: Ritual Mobilities in the Second Yugoslavia, Srednja Europa*: Zagreb, 2023, 483 str.

Produkcija historiografskih radova i znanja o društvenom i svakodnevnom životu u socijalističkoj Jugoslaviji posljednje desetljeće neminovno raste. Trendovi koje je prepoznao Igor Duda u članku „Nova istraživanja svakodnevice i društveno-kulturne povijesti jugoslavenskoga